

O CATASTROFĂ UITATĂ: CAMPANIA ARMATEI ROMÂNE DIN 1916*

Dorin Dobrinu

Participarea armatei române la diferite conflicte a fost tratată, cu predilecție, în cheie eroizantă. Primul război mondial¹ nu face excepție de la regulă, ba mai mult s-a adăugat și perspectiva teleologică.² Credem că modul în care s-a ajuns să se impună/ înrădăcineze maniera eroizantă și teleologică în spațiul public și în scrisul istoric românesc ar merita o cercetare specială și de amploare. Evident, nu ne putem ambiționa la o asemenea abordare în paginile fatalmente limitate ale acestui text. Intenția noastră este să oferim – utilizând surse “la vedere” (lucrări și acte mai mult sau mai puțin oficiale, jurnale și memorii) – o imagine veridică a participării armatei române la prima fază a războiului, mai precis la campania din 1916. În același timp, încercăm să încurajăm o relectură a acestui subiect major – dar și a altora – din istoria României în secolul XX.

Dilemele neutralității

Încă înainte de începerea războiului, România intrase într-o mare *dilemă diplomatică*.³ Ea semnase în 1883 un tratat cu Puterile Centrale, reînnoit în 1913, dar cea mai mare parte a politicienilor români și a opiniei publice – atât cât exista – era împotriva unei asemenea apropieri de Viena și Berlin. Motivul principal: Transilvania. Se considera că sosise momentul potrivit pentru alipirea acestei provincii la România.⁴ În

---

* Într-o primă formă, mai restrânsă și fără aparat critic, acest text a fost publicat în „Monitorul de Duminică”, din 13 decembrie 1998, p. 2C-3C. Varianta actuală este revizuită și extinsă.

¹ Despre participarea României și a armatei române la prima conflagrație mondială s-a scris enorm în limba română: câteva sinteze de autor sau colective, studii, articole, volume de documente, memorii, jurnale ș.a.m.d. Spre exemplu, într-o lucrare bibliografică realizată în urmă cu aproape trei decenii, fără pretenția exhaustivității, erau 2681 de “intrări” (*România în primul război mondial. Contribuții bibliografice*, coordonator de ediție colonel Gheorghe Stoean, București, Editura Militară, 1975, 356 p.).

² Spre exemplu, într-un tratat publicat spre sfârșitul anilor '80, o secțiune de nu mai puțin de 45 de pagini a fost intitulată “Istoria națională – expresie a legității obiective a făuririi Marii Uniri”, pornind de la geto-daci și ajungând până în preziua izbucnirii primului război mondial (*România în anii primului război mondial. Caracterul drept, eliberator al participării României la război*, vol. I, București, Editura Militară, 1987, p. 163-207).

³ Pentru o imagine globală a războiului din 1914-1918, vezi Mircea N. Popa, *Primul război mondial, 1914-1918*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979; Vyvyan Brendon, *Primul război mondial, 1914-1918*, trad. Daniela Mișcov, București, Editura All, 2003.

⁴ Cu o săptămână înaintea intrării României în război, mai exact pe 8 august 1916, Ion I.C. Brătianu îi spunea fiului său, Gheorghe, viitorul istoric, despre motivul principal al atitudinii guvernului: “Vezi, momentul de față e hotărâtor. Dacă se încheie pacea fără noi, vom fi zdrobiți între o Ungarie mare și o Bulgarie mare. Trebuie să văză lumea ce voim și pentru ce voim...” (Gheorghe I. Brătianu, *File rupte din cartea războiului*, București, Editura “Cultura Națională”, s.a. [1934], p. 21).

același timp, existau oameni politici români, nu mai puțin patrioți, care militau pentru păstrarea alianței cu Centralii și pentru îndeplinirea obligațiilor asumate. Principalul lor argument era că o Rusie victorioasă (aceasta se găsea în tabăra Antantei și, în plus, încorporase Basarabia în 1812) însemna distrugerea României și pierderea pentru totdeauna a provinciei dintre Prut și Nistru. În paranteză fie spus, este de presupus că numai revoluția din Rusia (1917) a făcut ca aceștia din urmă să nu aibă dreptate. Prin hotărârea Consiliului de Coroană din 21 iulie/3 august 1914, regatul român își declara neutralitatea. Marile puteri care compuneau cele două blocuri politico-militare au curtat asiduu România pe tot parcursul neutralității. În cele din urmă, Bucureștii au optat pentru intrarea în război de partea Antantei. Tratatul de alianță, precum și Convenția militară au fost semnate la 4/17 august 1916 în capitala României. Acesteia i se garanta integritatea teritorială (măsură importantă de prevedere, întrucât era încă proaspătă amintirea anexării de către Rusia, în 1878, a județelor Cahul, Ismail și Bolgrad, în ciuda existenței unei înțelegeri asemănătoare). De asemenea, era recunoscut dreptul statului român de a alipi toate teritoriile locuite de români în Austro-Ungaria. În același timp, România urma să intre neîntârziat în război, până la 15/28 august 1916.⁵

După războiul de independență, *armata română* nu și-a mai testat capacitatea de luptă decât în 1907, când a reprimat răscoala țăranilor, altfel spus chiar propria bază de recrutare, și în 1913, în timpul războiului cu Bulgaria. Campania din 1913 a scos în evidență numeroase carențe.⁶ Armata fusese neglijată la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX, primind un buget mic față de nevoile ei. În 1904, șeful Marelui Stat Major a înaintat primului ministru D.A. Sturdza, care era și ministru interimar la Ministerul de Război, un raport privind reorganizarea infanteriei, ceea ce, desigur, impunea cheltuieli suplimentare. Răspunsul primului ministru a fost stupefiant: “*Armata nu rentează* [subl. D.D.]”. Urmările aveau să se vadă peste un deceniu: bani puțini și sânge mult.⁷ Războiul în care armata română se pregătea să intre era, din mai toate punctele de vedere, cu totul altfel decât “plimbarea” din 1913 până aproape de Sofia și înapoi, deși mulți sperau/credeau că “nu va fi nimic”.⁸

Din punct de vedere militar, România a făcut eforturi mari pe parcursul celor doi ani care au precedat intrarea în război. Pentru acoperirea cheltuielilor necesare

⁵ Pentru situația României în timpul neutralității, curente de opinie interne și tratativele cu Antanta, vezi Victor Atanasiu, Anastasie Iordache, Mircea Iosa, Ion M. Oprea, Paul Opreșcu, *România în primul război mondial*, București, Editura Militară, 1979, p. 13-100, 114-129. Vezi și *Romania and World War I. A Collection of Studies*, Iași, Oxford, Portland, The Center for Romanian Studies, 1999, p. 9-28.

⁶ Vezi Ministerul Apărării Naționale, Marele Stat Major, Serviciul “Istoric”, *România în războiul mondial, 1916-1919*, vol. I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934, p. 30-33, 50-51 (în continuare se va cita *MANRRM*; această lucrare reprezintă istoria oficială a implicării armatei române în conflict); D. Iliescu, *Războiul pentru întregirea României*, I, *Pregătirea militară*, București, Imprimeriile “Independența”, 1920, I, p. 5-6; Constantin Kirîțescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, vol. I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p. 206; Nicolae Iorga, *Supt trei regi. Istorie a unei lupte pentru un ideal moral și național. România contemporană de la 1904 la 1930*, București, 1932, p. 212; Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine amintiri din vremea celor de ieri*, vol. II, partea a IV-a, *1913-1916*, Ediție și indice adnotat de Stelian Neagoe, București, Humanitas, 1991, p. 11-12 (În urma campaniei din 1913: “Am rămas [...] cu iluzia că aveam o armată”, deși aceasta nu s-a probat în luptă. [Dar] “fiindcă ușurateci și laudăroși cum suntem ne-am fâlit peste orice măsură cu imaginare succese militare, am rămas după campania din Bulgaria cu credința că avem o armată bine înzestrată, bine organizată și bine condusă”), vezi și p. 24, 36-37; Henri Berthelot, *Jurnal și corespondență. 1916-1919*, trad. Oltița Cîntec, ediție, studiu introductiv și indice de Gheorghe I. Florescu, Iași, Editura Cronica, 1997, p. 84.

⁷ Petre Otu, *Prea mult sânge, prea puțini bani*, în *Dosarele istoriei*, nr. 10/1999, p. 47.

⁸ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 216; Idem, *O viață de om așa cum a fost*, vol. II, Chișinău, Editura Universitas, p. 190, 230; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. al III-lea, partea a V-a (1916-1917), p. 16.

înzeștrării armatei s-au făcut împrumuturi interne și externe (din Italia și Anglia). S-au alocat fonduri mari de la bugetul statului, plus numeroase credite suplimentare, cunoscute drept “creditul X” (de exemplu, numai până la 1/14 august 1916 se alocaseră 838.841.215 lei, ceea ce reprezenta o sumă enormă pentru posibilitățile de atunci ale României în condițiile în care bugetul general al țării pentru anul 1916/1917 era de 645.719.300 de lei).⁹ S-au elaborat planuri pentru pregătirea și înzeștrarea armatei, mobilizarea și utilizarea resurselor ș.a.m.d. Stat aproape lipsit de industrie grea – în fapt o colonie tehnologică – România își acoperea cea mai mare parte din necesarul de produse industriale, inclusiv armamentul și munițiile pentru armată, din importuri, în special din Austria-Ungaria și Germania. După izbucnirea războiului, importurile din cele două state menționate s-au redus considerabil, atât din cauza nevoilor uriașe pentru propriile armate, cât și datorită prudenței austro-germanilor. În aceste condiții, s-au încheiat contracte cu firme din Italia, Anglia, Franța, Elveția etc., însă din varii motive – condiționarea în cazul primelor țări de intrarea în război de partea lor, dificultăți legate de transport, oprirea unor trenuri tranzitate pe teritoriul Rusiei, pentru folosul armatei acestui stat etc., – comenzile nu au ajuns la timp în dotarea armatei române.¹⁰ Statul român era slab în preajma izbucnirii războiului, iar armata era oglinda fidelă a realităților politice, sociale și economice. Subdezvoltarea societății avea să aibă consecințe fatale în timpul marelui război.

Debutul promițător al unei campanii dezastruoase

România a declarat război Austro-Ungariei la 14/27 august 1916 și a decretat *mobilizarea generală*. S-a încetățenit ideea că mobilizarea s-ar fi făcut “într-o atmosferă de puternic elan patriotic, de entuziasă înrolare sub arme generate de consensul și hotărârea fermă a întregii națiuni”.¹¹ Este de presupus însă că lucrurile nu au stat chiar așa. Probabil, unii politicieni și intelectuali, militarii de carieră și refugiații ardeleni și bucovineni s-au manifestat zgomotos în momentul intrării statului român în război. Dacă ținem cont că populația țării era covârșitor rurală, lipsită practic de drepturi politice, puțin informată și pasivă,¹² atunci ar fi potrivit să interpretăm “entuziasmul” mai degrabă ca dovadă a conformismului populației. Am putea să ne gândim chiar la dezinteresul majorității populației românești față de evenimentul menționat. La 15 august 1916, când România intra în marele măcel mondial, un țăran din satul Rădășeni, lângă Fălticeni, nota cu litere groase și stângace pe un calendar nu cine știe ce invocații către divinitate sau stihuri patriotice, ci simplu: “O fătat vaca”.¹³ Pentru țăranul moldovean în cauză acesta era cel mai important lucru care îi reținuse atenția în ziua

⁹ Datele privind bugetele de război ale României între 1890/1891-1916/1917 se regăsesc în *MANRRM*, vol. I, Anexa 1. Vezi și Petre Otu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 47-49.

¹⁰ Pentru eforturile făcute de România în vederea întăririi capacității de luptă a armatei sale în preajma intrării în război, vezi *MANRRM*, vol. I, capitolul II, “Pregătirea militară a războiului”, p. 17-80; D. Iliescu, *op. cit.*, I, p. 7-34. Pentru demersurile făcute în străinătate în vederea achiziționării materialelor militare pentru armata română în anii premergători ca și după intrarea României în război, vezi Vasile Rudeanu, *Memorii din timp de pace și război*, Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Dumitru Preda și Vasile Alexandrescu, București, Editura Militară, 1989, *passim*.

¹¹ *România în anii primului război mondial. Caracterul drept...*, vol. I, p. 235-236.

¹² Catherine Durandin, *România, războiul și armata, 1914-1930*, în Idem, *Discurs politic și modernizare în România (sec. XIX-XX)*, Studiu introductiv Simona Nicoară, trad. Toader Nicoară, Cluj-Napoca, Editura Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 146-148. Autoarea citează surse arhivistice (diplomatice și militare) provenind de la reprezentanții francezi în România în timpul primului război mondial.

¹³ Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 157.

aceea. Asemeni celor mai mulți dintre conaționali săi, nici el nu fusese consultat cu privire la intrarea sau nu a țării sale în război, nu i se ceruse părerea, cum nu s-a întâmplat nicăieri în Europa. Dacă în țările occidentale ale continentului știm că oamenii au plecat în proporții de masă cu entuziasm la război,¹⁴ despre situația din România nu cunoaștem mai nimic. E o direcție de cercetare care ne-ar putea dezvălui multe despre “România profundă” în preajma și în timpul primului război mondial.¹⁵

Cu un efectiv mobilizat de 833.601 oameni (18 contingente, anii 1898-1916),¹⁶ în noaptea de 14/15 august 1916 armata română a trecut la *ofensivă* pe întreaga linie a Carpaților, din Bucovina până la Turnu Severin. În același timp, pe linia Dunării și în Dobrogea s-a adoptat o poziție defensivă. Cu alte cuvinte, întregul efort era destinat ocupării Transilvaniei. Ofensiva armatei române, care debutase promițător, a fost oprită la începutul lunii septembrie 1916. Între timp, la 24 august/6 septembrie 1916, căzuse “capul de pod” românesc de la Turtucaia, fapt ce a avut un efect demoralizator, atât asupra armatei române, cât și asupra populației.¹⁷ O mare parte a trupelor din Transilvania au fost aduse la Dunăre, proiectându-se efectuarea unei lovituri concertate a Armatei a III-a române și a Armatei de Dobrogea împotriva trupelor germano-bulgare care se aflau în Cadrilater și în nord-estul Bulgariei – așa numita “manevră de la Flămânda”. A intervenit ofensiva germano-austro-ungară în Ardeal, astfel încât în ultima decadă a lunii septembrie 1916 grosul trupelor române a fost readus pe frontul de nord.¹⁸

Acțiunile pe frontul din Transilvania au determinat *replierea* trupelor române pe crestele Carpaților. Ce se câștigase într-o lună se pierdea în câteva zile.¹⁹ De această dată, românii nu mai aveau de-a face doar cu slabe formațiuni de acoperire, ci cu trupe

¹⁴ Vyvyen Brendon, *op. cit.*, p. 14-15.

¹⁵ Catherine Durandin, *op. cit.*, p. 147.

¹⁶ MANRRM, vol. I, p. 75 și Anexa 3; D. Iliescu, *op. cit.*, I, p. 29; Alexandru Ioanițiu, *Războiul României (1916-1918)*, vol. I, București, “Tipografia Geniului”, s.a., p. 19; Nicolae Ciobanu, “Efortul uman și material al poporului român în anii primului război mondial”, în “Anuar. Studii de securitate, apărare națională și istorie militară”, 1999, p. 183.

¹⁷ C. Găvănescu, *Epopeea română. Războiul nostru pentru întregirea neamului (August 1916-Aprilie 1918)*, Iași, Serviciul Geografic al Armatei, 1918, p. 11-14; A. Dabija, *Armata română în războiul mondial 1916-1918*, vol. I, București, Editura I.G. Hertz, s.a., p. 258; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 317-336; Ion Cupșa, *Armata română în campaniile din anii 1916-1917*, București, Editura Militară, 1967, p. 63-70; Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, vol. 2, 1916-1918 (*Războiul nostru*), Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Eftimie Ardeleanu și Andrei Pandea, București, Editura Militară, 1992, p. 18-19 (Generalul Averescu nota în jurnalul său la 26 august 1916: “Ce aveam de apărat la Turtucaia?! Un făimos cap de pod fără pod?!... Mi se strânge inima de durere. Începem războiul cu o pagină urâtă, care va rămânea pentru veci în istoria războaielor”, *Ibidem*); Idem, *Răspunderile*, s.l., Editura “Ligei Poporului”, 1918, p. 312; Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 69; Vasile Th. Cancicov, *Impresiuni și păreri personale din timpul războiului României. Jurnal zilnic, 13 august 1916-31 decembrie 1918*, vol. I, București, Atelierele Societății “Universul”, 1921, p. 41-44; Al. Lascarov-Moldovanu, *Cohortele morții*, București, Editura “Cartea Românească”, s.a. [1926], p. 7-15; Șt. Zeletin, *Retragerea*, București, Editura Revistei “Pagini agrare și sociale”, 1926, p. 107 (Dezastrul de la Turtucaia “a rămas pentru totdeauna pilda tipică a lipsei de pregătire militară, cu care armata noastră a intrat în război [...] a căzut ca un trăsnet tocmai în timpul când țara se legăna în acea încredere senină, pe care i-o insuflase imnurile ziarelor către puterea noastră armată, descoperind astfel deodată în chip brutal tot putrigaiul, în adevărata lui goliciune”, *Ibidem*); Nicolae Iorga, *Supt trei regi...*, p. 218, 222; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. III, partea a V-a (1916-1917), p. 32-37.

¹⁸ Alexandru Ioanițiu, *op. cit.*, p. 71-82; Victor Atanasiu ș.c., *op. cit.*, p. 161-164; Ion Cupșa, *op. cit.*, p. 82-91; Ioan Munteanu, “Campania armatei române din Dobrogea (1916) - eroare de concepție sau limită strategică?”, în “Anuar. Studii de securitate, apărare națională și istorie militară”, 1999, p. 176-177; Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, vol. 2, p. 31-42; Idem, *Operațiile de la Flămânda*, s.l. [București], Cultura Națională, s.a., *passim*.

¹⁹ N.V. Hodoroabă, *Din războiul de reîntregire. Note și impresii din campanie. 1916-1918*, Iași, Tipografia H. Goldner, 1926, p. 38-41.

care aveau experiența a numeroase lupte, duse atât în vest, cât și în est. Cele mai bine echipate și antrenate s-au dovedit a fi cele germane. În lunile septembrie-octombrie 1916 au avut loc lupte grele pe crestele Carpaților și în Subcarpați. În cele din urmă, românii au fost respinși pe toată linia Carpaților Meridionali. La sfârșitul lunii octombrie – începutul lunii noiembrie 1916, diviziile germano-austro-ungare au pătruns în Oltenia și Muntenia. Aceștia li s-au adăugat trupe germano-bulgare care au trecut Dunărea pe la Zimnicea, având în față slabe unități române. În fața acestei situații, comandamentul român a încercat oprirea și înfrângerea armatelor inamice prin angajarea lor într-o mare bătălie: așa-numita “bătălie de la București” sau de la Argeș-Neajlov. Acțiunea proiectată a eșuat,²⁰ astfel încât, la 21 noiembrie/4 decembrie 1916, capitala a fost abandonată²¹ și a început *retragerea generală spre nord-est*²² – aspect abordat cu totul expeditiv de istoriografia română.

Retragerea în Moldova. “Soldați pierduți ai unei catastrofe”²³

Condițiile în care s-a făcut retragerea armatei române au fost descrise de combatanți după încheierea războiului, astfel încât considerăm nimerit apelul la mărturiile lor, inclusiv în forma unor citate extinse. Constantin Kirițescu, autorul cunoscutei *Istoriei a războiului pentru reîntregirea neamului* scria: “Retragerea armatei române după bătălia de pe Neajlov și Argeș constituie episodul cel mai dureros din întreaga campanie așa de nenorocoasă a anului 1916. Condițiile în care s-a efectuat au fost deosebit de tragice și suferințele impuse armatei au fost aproape supraomenești. Ea a costat mai multe victime decât cele trei luni de lupte ce au precedat-o. Timpul a fost excepțional de rău. Ploile reci, care cădeau zile întregi de-a rândul, desfundaseră drumurile, bătute de zeci de mii de oameni și de vehicule, și le transformaseră în făgașuri mocirloase; o iarnă cum rar s-a pomenit a urmat acestei toamne nemiloase. Trupele care se retrăgeau aveau să parcurgă zilnic etape considerabile, pentru care puterile fizice ale oamenilor și cailor, sleiți de oboseli, lipsuri și lupte, nu mai erau îndestulătoare. Efectivele în oameni și cai ale unităților se risipiseră; unitățile mici dispăruseră; erau divizii care abia mai numărau câteva sute de oameni [...] aprovizionările se făceau la întâmplare, de pe unde se găsea [...] Trupele sufereau mai ales de lipsa de adăposturi; adeseori bivuacau sub cerul liber, fără foc. Caii cavaleriei și artileriei, cu șeile nescoase de săptămâni, cu spinarea numai răni, cădeau sfârșiți de-a lungul drumului [...] Unii oameni erau îmbrăcați în bluza de vară pe care o primiseră la mobilizare [...] cele mai multe unități erau obligate să evite drumurile mari, pe unde

²⁰ Alexandru Ioanițiu, *op. cit.*, p. 82-170; Ion Cupșa, *op. cit.*, p. 91-170; Victor Atanasiu ș.c., *op. cit.*, p. 168-214.

²¹ Un fost deputat, care locuia în București și a ținut un jurnal în timpul războiului, își intitula secțiunea însemnărilor sale privind ziua de 22 noiembrie 1916: “În ajunul mării rușini” (Vasile Th. Cancicov, *op. cit.*, vol. I, p. 204). Un fapt netrecut cu vederea, dar puțin explicat, este întâmpinarea cu flori și fluturări de batiste de către o parte a populației – se pare fără cetățenie română sau în orice caz nu formată din etnici români – a trupelor germane care au intrat în București (*Ibidem*, p. 207-208; Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 233; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 560-561; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. al III-lea, partea a V-a (1916-1917), p. 66; Șerban Rădulescu-Zoner, Beatrice Marinescu, *Bucureștii în anii primului război mondial*, București, Editura Albatros, 1993, p. 117). Conform datelor recensământului realizat de autoritățile de ocupație în ianuarie 1917, în București existau 25.099 de supuși austro-ungari, 2.732 germani, 1.233 turci și 1.126 bulgari (*Ibidem*).

²² Ion Cupșa, *op. cit.*, p. 170; Victor Atanasiu ș.c., *op. cit.*, p. 214-219.

²³ Expresia îi aparține lui Alexis V. Drăculea, fost ofițer în timpul războiului, care a participat la retragere de pe malul Dunării, la Giurgiu, până în Moldova (Alexis V. Drăculea, *Jurnalul meu de război*, București, Tipografia profesională “Dimitrie C. Ionescu”, 1918, p. 88).

erau expuse atacurilor [...] și să meargă de-a dreptul peste câmp, prin miriște și arături. Podurile fiind ocupate de dușman, trebuiau să treacă prin vaduri, adeseori intrând până la piept în apa înghețată. Comandamentele se dezorganizau, legăturile dintre ele nu se puteau menține și transmiterea ordinelor se făcea cu multă greutate [...] Iar din spate urmărea de aproape dușmanul [...]”²⁴

Descrieri dramatice au lăsat și alți intelectuali combatanți. Vom menționa doar doi dintre ei, ale căror amintiri despre participarea la război și mai ales retragerea din toamna-iarna anului 1916 sunt astăzi pe nedrept uitate. Ștefan Zeletin (celebru prin volumele sale din sfera științelor sociale), într-o lucrare cu caracter memorialistic, intitulată chiar *Retragerea* și apărută la doar zece ani de la evenimente, considera acest aspect al campaniei armatei române de la sfârșitul lui 1916 drept “cel mai dureros episod din războiul nostru”, nu “numai o tragedie militară, ci și o tragedie sufletească”. Același fost combatant aprecia că ea a reprezentat “o pagină de durere în istoria noastră națională: părăsirea celei mai mari părți a țării în mâinile dușmanului”²⁵, iar “onoarea în retragerea noastră a lipsit cu desăvârșire. Era o fugă haotică, în care cei mai mari nu se gândeau decât să-și scape viața și avutul, iar cei mici, lăsați să-și scape singuri pielea, semănau lungul drumurilor, căzuți de foame, gloanțe sau oboseală”. La capătul acestei dezastruoase campanii, “armata noastră, ce zburase peste Carpați în eroinic avânt, ca să cuprindă Ardealul într-o lună, nu mai exista”²⁶. Un alt combatant în campania din 1916, Al. Lascarov-Moldovanu, în *Cohortele morții*, carte editată tot în aceeași perioadă, ne-a lăsat o descriere la fel de deprimantă despre situația armatei române în perioada retragerii. Pentru că îl considerăm sugestiv, redăm un pasaj mai lung: “Nemții rupseseră apriga apărare a munților și năpădeau în țară. Odată cu ei, se potmoli peste noi o iarnă timpurie și aspră. Ploaia întovărășea, zi și noapte, retragerea noastră prăpăstioasă. Rupturi însângerate din fostele noastre unități vagabondau în neștire, prin adâncă zloată a drumurilor, undeva spre un țel, pe care mai mult îl ghiceau bieteile suflete și trupuri trudite. Cu mântăile rupte și pline de nămol, cu bocancii spărți, cu privirile aurite, soldați stingheri, fără arme, intrau prin curțile gospodariilor și, cu sufletul în gâtlej, cereau mâncare și căldură: / «Venim de o săptămână... Ni-i frig... Dați-ne ceva de mâncare...» / Cu ochii plini de lacrimi, gospodinele îi acuiuau pe unde puteau, le făceau câte-o mămligă mare și le dădeau o sorbitură caldă. Și oștenii priveau cu temere în jur, ca lupii încolțiți, și înghițeau, icnind, găluște mari de mămligă. A doua zi, cu aceeași privire, pe care nimeni n-a mai văzut-o de atunci, soldații porneau încotro, mânați parcă de vânt, de ploaie, de răstriște. Și alții, și alții, mereu, veneau din urmă, cerând sorbitură și căldură. Nămolul pământiu-smântănos era de două palme și, în stropi grei, împrăstiați de miile de picioare care plesneau, se așeza pretutindeni: pe mâini, pe chipuri, pe veșminte, în suflet. Și peste tot o huială profundă, toarsă din hurducările miilor de căruțe goale sau încărcate ce se duceau în sus sau în jos – din zbârnâielile și pocnetele automobilelor care se petreceau necurmat, din glasurile sparte care înjurau și blestemau – din șuietul neîntrerupt al ploii vrăjmașe. Un frig încăpățânat și diavolesc se strecurase în ciolane și în suflet, biciuindu-le. Și gândurile erau reci. Veștile de pe front erau mincinoase... Se simțea, dedesubt, dezastrul”²⁷.

²⁴ Constantin Kirîțescu, *op. cit.*, vol. I, p. 514 sqq.

²⁵ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 3-4.

²⁶ *Ibidem*, p. 126. *Retragerea* reprezintă una dintre cele mai fidele redări ale atmosferei în care s-a derulat acțiunea în noiembrie-decembrie 1916 (vezi p. 27-126), deși puțin utilizată de istorici. Șt. Zeletin observa că armata română a suferit cele mai multe pierderi nu în luptă, ci în timpul agonizantei retrageri spre nord-est (*Ibidem*, p. 116-117).

²⁷ Al. Lascarov-Moldovanu, *op. cit.*, p. 55-56.

Sursele memorialistice privind retragerea din noiembrie-decembrie 1916 sunt numeroase și, dincolo de valoarea literară a unora sau nonvaloarea altora, toate contribuie la conturarea imaginii complexe a tragediei unei armate și a unei națiuni.²⁸

Ce a mai rămas din armata română

O comisie americană a întocmit o statistică la sfârșitul anului 1916, potrivit căreia muriseră 100.000 de oameni, la care se adăugau 150.000 de răniți și 250.000 de prizonieri. Și aceasta în circa patru luni de confruntări militare.²⁹ Bilanțul era cu atât mai trist cu cât în momentul intrării în război populația României depășea cu puțin 7.000.000 de locuitori. Situația avea să se înrăutățească în iarna 1916/1917, ca urmare a bolilor sărăciei și mizeriei, îndeosebi a cumpletei epidemii de tifos exantematic, care a făcut, potrivit unor aprecieri, circa 300.000 de morți, civili și militari.³⁰ Pierderile în armament și tehnică de luptă au fost de asemenea foarte mari: 290.000 de puști, 250 de mitraliere, 450 de piese de artilerie. Procentual, acestea însemnau 67% din puști, 55% din mitraliere și 24% din tunurile pe care le avea armata română în momentul începerii războiului.³¹

La sfârșitul campaniei din 1916, inamicul ocupase peste 2/3 din teritoriul țării: Oltenia, Muntenia, Dobrogea și mici porțiuni din sudul Moldovei. Casa Regală română, Guvernul, Parlamentul, armata, reformații, tinerii neîncorporați, cercetașii și o parte a populației civile se retrăseseră în teritoriul rămas liber.³² Numeroase localități, căi ferate, poduri (inclusiv cel de la Cernavodă) fuseseră distruse. De asemenea, instalațiile și produsele petroliere din Valea Prahovei fuseseră aruncate în aer, la solicitarea expresă

²⁸ Din bogata literatură memorialistică privind retragerea din Muntenia, vezi: Alexis V. Drăculea, *op. cit.*, p. 50-88; N.V. Hodoroabă, *op. cit.*, p. 73-90 (În noiembrie 1916: "Trecem prin apă râul Prahova. Multe căruți s-au răsturnat. Soldații îmbrăcați stau în apă rece până la brâu, bat în cai și încearcă să le scoată. Plâng ca copiii [sic!] și suduie", *Ibidem*, p. 82); Ioan F. Buricescu, *Pe margini de prăpastie. Însemnări din războiul pentru întregire*, București, "Asociația Generală a Ialomițenilor", s.a. [1939], p. 10-55; M. Văgăonescu, *Viața în război, însemnări zilnice de pe front, 1916-1918*, București, Tipografia Ion. C. Văcărescu, 1925, p. 103-133 (autorul utilizează chiar sintagma "retragerea amărâtă"); Cicerone Iordăchescu, *Însemnări din anii 1916-1919*, Iași, Tipografia "Alexandru Țerek", 1937, p. 44-45; Camil Petrescu, *Însemnări de război*, Ediție îngrijită și cuvânt înainte de Ileana Manole, București, Editura Militară, 1980, p. 65-66; Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 94-98; Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 231-235. Pentru retragerea din Dobrogea, vezi R. Scărișoreanu, *Fragmente din Războiul 1916-1918. Istorisiri documentare*, ediția a 2-a, s.l. [Sibiu], Tiparul Cavaleriei, 1934, p. 63-132.

²⁹ Victor Atanasiu ș.c., *op. cit.*, p. 252, 269. Vezi și C. Găvănescu, *op. cit.*, p. 60; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. II, p. 10-12.

³⁰ Victor Atanasiu ș.c., *op. cit.*, p. 251. Tifosul exantematic și numărul mare de morți pe care l-a provocat în Moldova în iarna 1916-1917 este menționat și în lucrările memorialistice: Gheorghe I. Brătianu, *op. cit.*, p. 34-35; Corneliu Moldovanu, *Majestatea morței. Pagini din refugiu*, București, "H. Steinberg", s.a. [1918], p. 21-22.

³¹ Ion Cupșa, *op. cit.*, p. 179, nota 1.

³² Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 553-556; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. al III-lea, partea a V-a (1916-1917), p. 64-66. Evacuarea-retragerea în Moldova s-a făcut în pripă în privința populației civile și a tinerilor de 15-19 ani. Drama celor din urmă a fost surprinsă de un observator al evenimentelor, Mihail Sadoveanu, chiar dacă într-o carte de literatură: "Copiii au fost o jertfă teribilă în acest exod. Pribegi pe drumuri rele în ploile toamnei, au mers mai mult pe jos, ocolind gări blocate, întâlnind convoiuri spaimântate, lăsând castelele de petrol din valea Prahovei ca un infern în flăcări, cerșind o bucățică de pâine și-un adăpost la margini de sate, dormind pe unde apucau, sămănând drumurile cu bolnavi și cadavre" (Mihail Sadoveanu, *Strada Lăpușeanu. Cronică din 1917*, Iași, Editura "Viața Românească", 1921, p. 18-21). Vezi și Nicolae Iorga, *O viață de om...*, p. 254; N.V. Hodoroabă, *op. cit.*, p. 76, 80; Vasile Romanescu, *În pribegie. Însemnări din timpul războiului pentru întregirea neamului, 1916-1918*, București, Editura "Cartea Românească", 1924, p. 10-19; Ion Băncilă, *Arc peste timpuri (1901-1999)*, Brăila, Muzeul Brăilei, Editura Istros, 2000, p. 58-86.

și sub supravegherea specialiștilor englezi și francezi.³³ Demoralizarea cuprinsese populația și armata.

Anatomia unei înfrângeri

Explicații asupra înfrângerii suferite de armata română în 1916 s-au căutat încă de atunci. Astăzi, beneficiind de perspectiva timpului, putem depista mai multe cauze ale aceluși dezastru.

a) *Alegerea nefavorabilă a momentului intrării în război.* Pe frontul din Vest (Franța și Belgia) se instalase acalmia; pe frontul din Galiția, rușii își epuizaseră resursele ofensive; pe frontul de la Salonic nu s-a produs o ofensivă de natură a influența pozitiv acțiunea românească. De fapt, este bine să reamintim că intrarea României în război la 14/15 august 1916 a fost determinată de presiunile deosebit de puternice ale Antantei. Joseph Joffre, comandantul *en chef* al armatei franceze, afirmase: “Esențial este ca România să intre [în război, nota D.D.], ce va fi pe urmă, se va vedea”.³⁴ Interesul Aliaiților era dublu: slăbirea presiunilor asupra propriilor fronturi și lipsirea Centralilor de posibilitățile de aprovizionare cu produse agricole și petrol din România.

b) *Poziția nefavorabilă a României.* Încă de la început, frontul ei s-a confundat cu granițele pe care le avea cu Austro-Ungaria și Bulgaria, plus cea cu Serbia, care, la momentul respectiv, era ocupată de Puterile Centrale. În total, un front de 1610 km, în vreme ce frontul occidental era de doar 800 de km. Nici frontul rus nu era mai lung, prin cei 1200 de km, deși resursele erau altele. Chiar din primele zile de război, armata română a fost pusă în situația de a lupta pe două fronturi (958 de km cel de nord și nord-vest, iar 652 de km cel de sud)³⁵ – un coșmar pentru mai toți strategii – împotriva unui inamic care avea să se dovedească repede superior, din punct de vedere strategic, tactic, tehnic și al pregătirii de luptă a trupelor.

c) *Nu trebuie neglijată nici importanța acordată de Puterile Centrale noului front.* Ele au mobilizat aici – și au putut să o facă datorită relativei acalmii de pe celelalte fronturi europene – numeroase forțe: 42 de divizii contra 25 de divizii românești și 7 ruse.³⁶ De altfel, Centralii au forțat din două motive: înfrângerea inamicului mai slab; acapararea resurselor românești de petrol, devenit esențial în noul război, și grâu, întrucât foametea era o realitate, mai cu seamă în Germania. Chiar dacă forurile politico-militare germane începuseră să se gândească la încheierea unei păci, se dorea un succes răsunător.

d) *Legăturile cu rușii, singurii aliați cu care România avea un contact direct, au fost sincopate și marcate mereu de șicane.* În multe situații, îndeosebi în Dobrogea și Muntenia, unitățile ruse nu au intervenit, chiar dacă aveau posibilitatea să o facă. În plus, autoritățile ruse au pus piedici în mod repetat expedierii de material de război și muniții pentru România. Așa s-a ajuns ca pe întinderile Rusiei să zacă numeroase garnituri de tren, care fuseseră trimise de către aliații occidentali pentru înzestrarea armatei române.³⁷

³³ Dumitru Preda, Maria Preda, “România în prima jumătate a anului 1917”, (I), în “Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, nr. 13/1980, p. 227; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 520; Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 85-86, 88-90, 93-95, 98, 101; N.V. Hodoroabă, *op. cit.*, p. 83-84.

³⁴ Joseph Joffre, *Mémoires. 1910-1917*, Paris, 1934, vol. II, p. 310, *apud* Mircea N. Popa, *op. cit.*, p. 242.

³⁵ Nicolae Ciobanu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 183. Vezi și D. Iliescu, *op. cit.*, I, p. 9.

³⁶ Nicolae Ciobanu, *op. cit.*, în *loc. cit.*, p. 184.

³⁷ Vezi, spre exemplu, Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 573-578, 580; Vasile Rudeanu, *op. cit.*, p. 350.

e) Dincolo de conjunctura nefavorabilă, de nerespectarea obligațiilor de către Aliați și în special a șicanelor Rusiei, trebuie să evidențiem *responsabilitățile României*. Le vom avea în vedere pe cele de ordin militar, deși este de domeniul evidenței că acestea erau strâns legate de cele politice.³⁸ Constantin Argetoianu, membru al Parlamentului în timpul războiului, dar și participant la primele săptămâni ale campaniei, avea să-și aducă aminte: “Din punct de vedere al organizării, războiul se arăta, chiar din preziua lui, sub culorile cele mai negre”.³⁹ În opinia aceluiași memorialist, șeful guvernului român, I.I.C. Brătianu, “pregătise timp de doi ani de zile *pacea* ce trebuia să vie mai târziu, iar nicidecum *războiul* ce trebuia să vie numai decât”.⁴⁰ În octombrie 1916 sosea în România, când dezastrul armatei române era în derulare, generalul Henri M. Berthelot, aflat în fruntea Misiunii militare franceze. Chiar de la început el remarcă “*admirabila dezorganizare* [subl. D.D.]” a românilor.⁴¹ Într-o depeșă de la sfârșitul aceleiași luni, generalul venit din Hexagon nota: “Românii sunt într-adevăr într-o situație gravă. Nu erau deloc pregătiți pentru război, iar nepăsarea lor naturală face ca și acum, la câteva săptămâni [erau mai bine de două luni, nota D.D.] de la intrarea în război să fie tot așa de «în afară»”.⁴²

Concepția strategică a fost deficitară. Din considerente politice (alianța cu Puterile Centrale, implicit cu Austria), până în 1914 planurile de război realizate de conducerea militară română luau în calcul doar ipotezele confruntărilor cu Rusia (față de care a existat o frică teribilă după 1878) și Bulgaria (de la care se anexase Cadrilaterul în 1913). În momentul intrării în acțiune a existat un proiect de operații al Marelui Stat Major, bazat pe planul de război al guvernului și condiționat de acesta. În anul 1916 se lucrase la trei proiecte de operații, denumite ipoteza B1, B2 și B3. Ultima dintre acestea cuprindea trei variante, notate cu a, b, c. În cele din urmă s-a aplicat ipoteza B3. Se prevedea ofensiva cu majoritatea forțelor în Transilvania, în direcția generală Budapesta, iar pe linia Dunării și în Dobrogea rămânerea în defensivă.⁴³ S-a declarat război Austro-Ungariei, luându-se prea puțin în calcul intrarea imediată în acțiune și în forță a trupelor bulgare și turcești și mai ales a celor germane. Trupele române au avut timp de o lună superioritatea pe fronturile de nord și nord-vest, dar cu toate acestea au avansat extrem de lent și foarte puțin. Deși se prevedea înaintarea până la linia Mureșului, ceea ce ar fi dat posibilitatea organizării unui front continuu și mult mai scurt, acest lucru nu s-a întâmplat. Conform unei mărturii, trupele române aflate în septembrie 1916 înaintea Sibiului se pregăteau de defilare în vederea ipoteticei intrări în oraș, timp în care germanii reușeau să facă preparativele necesare ocupării prin surprindere a trecătorii Turnu Roșu, de maximă importanță pentru frontul din Carpații

³⁸ Ioan Munteanu, *Cauzele înfrângerilor suferite de armata română în campania din 1916*, în “Revista de istorie militară”, nr. 5/1996, p. 11.

³⁹ Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. III, partea a V-a (1916-1917), p. 14, vezi și p. 17-18, 26.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 41.

⁴¹ Nicolae Iorga, *Supt trei regi...*, p. 232.

⁴² Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 77. În raportul nr. 1 din 17/30 octombrie 1916, expediat superiorilor săi, Berthelot nota că “armata română a intrat în campanie rău pregătită pentru durele realități ale luptei” și că după facielele succese inițiale a început o contraofensivă inamică, care a produs o “depresie nervoasă” în rândurile românilor, în special al clasei politice (Jean-Noël Grandhomme, Michel Roucaud, Thierry Sarmant, *La Roumanie dans la Grande Guerre et l'effondrement de l'armée russe. Edition critique des rapports du général Berthelot, chef de la mission militaire française en Roumanie. 1916-1918*, Préface du général André Bach, Paris, L'Harmattan, 2000, p. 90. Nicolae Iorga avea să noteze ulterior că guvernul se aruncase în război pe baza unor “calculare rău făcute” (Nicolae Iorga, *O viață de om...*, p. 245).

⁴³ Pentru planul de război și proiectele de operațiuni românești, vezi *MANRRM*, vol. I, capitolul III, p. 81-108; A. Dabija, *op. cit.*, vol. I, capitolul IV, p. 49-100; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 214-218.

Meridionali.⁴⁴ A existat o slabă cooperare între trupele române și cele ruse din Carpații Orientali. Armatele au fost dispuse în cordon pe linia Carpaților, pe cea a Dunării și în Dobrogea, cu mari spații între ele. După căderea Turtucaiei, adică la puțin peste o săptămână după începerea războiului, armata română a pierdut inițiativa strategică.⁴⁵ În loc ca trupele române să ajungă în pusta maghiară și la Budapesta, au ajuns cele germane, austro-ungare, bulgare și turcești în câmpia munteană și la București. Era o lecție usturătoare. Planurile Comandamentului român erau lipsite de realism, făcute ca și cum inamicul ar fi trebuit să reacționeze conform așteptărilor românești. Aproape că se căzuse într-o contemplare a “geniului” militar dâmbovițean, disprețuindu-se un adversar cu o impresionantă pregătire de luptă, dotare și cu experiența frontului, ceea ce lipsea cu desăvârșire românilor. Centralii, mai ales germanii, s-au dovedit nu doar foarte hotărâți, ci și adevărați profesioniști în ducerea operațiunilor ofensive contra României în 1916.

Când au luat hotărârea mobilizării, autoritățile române au chemat sub arme efective care totalizau 23 de divizii de infanterie, deși înainte nu erau decât 15, plus două divizii de cavalerie. Evident, armamentul era insuficient, erau puțini ofițeri, subofițeri și oameni instruiți. Pregătirea de luptă a armatei lăsa foarte mult de dorit. Amalgamarea unităților antrenate cu cele insuficient instruite a fost o măsură neinspirată, ale cărei consecințe s-au văzut după intrarea în război.⁴⁶

Purtarea războiului. În ceea ce privește modul de a duce războiul, armata română rămăsese, în general, la nivelul campaniei din 1877-1878. S-a pregătit pentru Plevna și a avut parte de Verdun. Împotriva unor poziții inamice puternic fortificate și dotate cu mijloace de foc copleșitoare s-au ordonat atacuri la baionetă (comandanții români privilegiau ideea că “atacăm cu pieptul soldaților noștri”, cu steagurile desfășurate și în sunetul goarnei)⁴⁷ sau șarje sinucigașe de cavalerie,⁴⁸ nu se făceau recunoașteri în profunzime – esențiale în condițiile unui război de mișcare, cum a fost cazul pe frontul românesc în 1916; nu exista o colaborare eficientă între arme.⁴⁹ Deși România avea o lungă frontieră muntoasă, iar luptele s-au dus, în mare parte, tocmai în această zonă, armata română nu dispunea de nici o unitate specializată pentru lupta în munți. Abia la 3 noiembrie 1916, deci după câteva luni de război și când devenise evidentă necesitatea formațiunilor antrenate în acest scop, Marele Cartier General a decis crearea “Corpului vânătorilor de munte”. Însă intrarea în foc nu s-a putut produce decât în vara anului 1917.⁵⁰ Diviziile românești de infanterie, neobișnuite cu greutatea luptei în munți,⁵¹ au fost nevoite să se “specializeze” la fața locului.

⁴⁴ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 105-106.

⁴⁵ A. Dabija, *op. cit.*, vol. I, p. 258, vol. II, p. 329-333.

⁴⁶ Vezi *MANRRM*, vol. I, p. 30-80; memoriul justificativ al generalului D. Iliescu, fost secretar general al Ministerului de război între ianuarie 1914 - august 1916, *op. cit.*, I, p. 5-34; Alexandru Averescu, *Răspunderile*, p. 19-20; I. Culcer, *Note și cugetări asupra campaniei din 1916 în special asupra operațiunilor Armatei I-a*, Iași, Tipografia ziarului “Tribuna”, 1918, p. 10-11, 59-67; C. Găvănescu, *op. cit.*, p. 5-8; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 204-214, 578; R. Scărișoreanu, *op. cit.*, p. 20-21, 32, 57-58.

⁴⁷ A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 335, 491; Traian Moșoiu, *Memorial de război (August-Octombrie 1916)*, Cuvânt înainte de Vasile Netea, Ediție, studiu introductiv și note de Al. Dragomirescu și Marius Pop, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1987, p. 127; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 579.

⁴⁸ Vladimir Zodian, Alesandru Duțu, *Despre cavaleria română în campania din 1916*, în “Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, nr. 11/1978, p. 258-259.

⁴⁹ Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 579-580.

⁵⁰ Petre Teleagă, *Șase decenii de la crearea primei unități a vânătorilor de munte din armata română*, în “Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, nr. 9/1976, p. 89-92.

⁵¹ I. Culcer, *op. cit.*, p. 118; A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 338-339; Traian Moșoiu, *op. cit.*, p. 90; Al. Anestin, *În foc! Viziuni, priveliști și aspecte din prima parte a campaniei [1916]*, București, 1918, p. 29.

Propriile lucrări de fortificații erau prost făcute. După ce armatele române au fost respinse ori s-au retras pe crestele Carpaților, inamicul s-a găsit în fața unor poziții întărite, descrise de Camil Petrescu, unul dintre participanții la război și romancier reprezentativ al literaturii române din prima jumătate a secolului XX. Chiar pe pagina de început a romanului *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război* citim: “În primăvara anului 1916, ca sublocotenent proaspăt, întâia dată concentrat, luasem parte, cu un regiment de infanterie din capitală, la fortificarea văii Prahovei, între Bușteni și Predeal. Niște șanțulețe ca pentru scurgere de apă, acoperite ici și colo cu ramuri și frunziș, întărite cu pământ ca de un lat de mână, erau botezate de noi tranșee și apărau un front de vreo zece kilometri. În fața lor, câteva dreptunghiuri de rețele și «gropi de lup» erau menite să sporească fortificațiile noastre. Toate capetele acestea de tranșee, risipite ici-colo, supraviețuind șoseaua (?) de pe boturi de deal, nu făceau, puse cap la cap, un kilometru. Zece porci țigănești, cu boturi puternice, ar fi rămat, într-o jumătate de zi, toate întăriturile de pe valea Prahovei, cu rețele de sârmă și cu «gropi de lup» cu tot. (Gropile astea de lup erau niște gropi cât cele pe care le fac, jucându-se, copiii în nisip, iar în fund aveau bătut câte un mic țărș, ascuțit apoi ca o țeapă în sus.) După socotelile Marelui stat-major român din 1916 – adică din timpul bătăliei de la Verdun – dușmanul care venea la atac avea să calce, din nebagare de seamă, în aceste gropi și să se împungă în țepi, fie în talpă, fie în spate”.⁵²

Înzestrarea. Dotarea cu armament și aprovizionarea cu muniții a armatei române⁵³ era deplorabilă, agravată prin supradimensionarea efectivelor. Dacă despre armele individuale se poate spune că erau, în mare parte, la nivel european (totuși, unele unități, în special cele de rezervă și de miliții, iar, după pierderile din primele luni, și trupele operative au fost înarmate cu învechitele puști Henry-Martini, care fuseseră achiziționate la scurt timp după războiul de independență⁵⁴), în privința armamentului automat – mitraliere și puști-mitraliere – inferioritatea era flagrantă. Dacă un regiment de infanterie german dispunea de circa 24 de mitraliere, un regiment românesc avea în dotare 2-4-6 mitraliere. Existau unități românești (cele teritoriale și de miliții) care nu erau deloc înzestrate cu mitraliere. Cât despre puștile-mitralieră, acestea nici nu existau în dotarea armatei române.⁵⁵ Chiar și așa, armamentul automat disponibil a fost puțin eficient îndeosebi la începutul campaniei, din cauza slabei instruirii a personalului, ceea ce determina inclusiv defectarea materialului, fiind necesară trimiterea lui la Arsenalul armatei pentru reparații, timp în care trupele rămâneau cu o slabă putere de foc.⁵⁶

⁵² Camil Petrescu, *Ultima noapte de dragoste, întâia noapte de război*, în Idem, *Opere*, vol. II, Ediție îngrijită de Al. Rosetti și Liviu Călin, Note și variante de Liviu Călin, București, Editura Minerva, 1979, p. 13. Slabele fortificații de campanie realizate de trupele române la începutul campaniei au fost remarcate și de ofițerii superiori români (C. Găvănescu, *op. cit.*, p. 63; Traian Moșoiu, *op. cit.*, p. 90-91, 97-98). Punctul de vedere “oficial” în *MANRRM*, vol. I, p. 109-114.

⁵³ O imagine de ansamblu a înzestrării armatei române la sfârșitul secolului XIX - începutul secolului XX, vezi la Cornel Scafeș, *Aspecte ale dotării armatei române cu armament și tehnică de luptă moderne (1878-1914)*, în “Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, nr. 14-15/1981-1982, p. 167-183.

⁵⁴ *MANRRM*, vol. I, p. 64-65, vol. III, partea I-a, p. 16-17; Cornel Scafeș, *Din istoricul dotării armatei române – pușca Henry-Martini*, în “Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, nr. 9/1976, p. 101-107.

⁵⁵ *MANRRM*, vol. I, p. 65, vol. III, partea I-a, p. 16; Alexandru Ioanițiu, *op. cit.*, p. 20; C. Găvănescu, *op. cit.*, p. 8, 63; I. Culcer, *op. cit.*, p. 119; A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 336; Constantin Kiriteșcu, *op. cit.*, vol. I, p. 578. Pentru o descriere tehnică a armamentului individual (alb și de foc) și automat, vezi Carol König, Cristian M. Vlădescu, *Armamentul portativ din dotarea armatei române în timpul primului război mondial, 1916-1918*, în “Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, nr. 13/1980, p. 240-263.

⁵⁶ Spre exemplu, astfel de situații s-au semnalat în repetate rânduri pe frontul din Dobrogea, vezi R. Scărișoreanu, *op. cit.*, p. 54-55, 77, 85; Vezi și Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. al III-lea, partea a V-a (1916-1917), p. 27.

Artileria era în cea mai mare parte învechită și de calibru redus, soldații neavând încredere în ea, mai ales că în dese rânduri greșea țintele, trăgând asupra propriilor trupe și nu asupra inamicului.⁵⁷ Or, într-un război în care se foloseau lucrări complexe de fortificații, artileria grea și cu tragere rapidă era indispensabilă. Artileria de munte a lipsit aproape cu desăvârșire, ceea ce afecta capacitatea de luptă a trupelor în teren muntos, unde s-au desfășurat în bună parte operațiunile militare din 1916. Artileria antiaeriană a stat sub semnul improvizației.⁵⁸ Cât despre grenade, acestea existau în număr mic, în plus și de proastă calitate, majoritatea soldaților neștiind să le folosească.⁵⁹

Lipseau și unele materiale sau echipamente absolut necesare într-un război modern. Mijloacele de comunicație (telefoanele, telegrafia fără fir), care permiteau o legătură rapidă între comandamente și trupe, erau în cantități derizorii. Aviația era ca și inexistentă, spațiul aerian fiind stăpânit de avioanele și Zeppelinele inamice. Mașinile blindate care au existat pe frontul românesc în 1916 au aparținut, cu câteva excepții, inamicului.⁶⁰ Lipseau rachetele pentru semnalizare, măștile contra gazelor asfixiante, la fel căștile (abia după intrarea în război aveau să fie aduse căști franceze, însă ele au ajuns la trupe abia în perioada refacerii).⁶¹ În campania din 1916, armata română nu a fost înzestrată nici măcar cu banalele foarfeci de tăiat sârma ghimpată. Au ajuns proverbiale scenele în care, trebuind să atace pozițiile inamice, o parte din soldații români smulgeau cu mâinile rețelele de sârmă ghimpată ale inamicului, în timp ce camarazii lor atacau la baionetă. Conform unor relatări, nu prea existau nici lopețile de infanterie, indispensabile pentru săparea rapidă a unor adăposturi individuale într-un război în care puterea de foc era copleșitoare. Un prizonier german capturat în timpul luptelor din noiembrie 1916 și interogat de un ofițer din Misiunea Militară franceză ar fi spus: “Dar spuneți românilor să se mai ascunsă!” [adică să-și facă adăposturi, tranșee].⁶²

Datorită marelui număr de oameni chemați sub arme la începutul războiului, “micul” și “marele echipament” s-au dovedit insuficiente, astfel încât soldații din unități întregi erau încălțați în opinci și își duceau munițiile în foi de cort. Curând, ca urmare a marșurilor lungi și a intemperiiile toamnei, mulți soldați au rămas literalmente desculți.⁶³ Alții au fost trimiși în noiembrie 1916 din nordul Moldovei în Muntenia, drept completare pentru unitățile de pe front, în hainele de acasă, cu traistele pe băț, fără arme; mulți dintre ei au căzut în mâinile germanilor, în vreme ce alții intraseră în angrenajul cumplit al retragerii.⁶⁴ Aliații ruși priveau nedumeriți și chiar cu dispreț aceste trupe, considerând pe bună dreptate că erau lipsite de valoare combativă.⁶⁵

⁵⁷ MANRRM, vol. I, p. 65-67, vol. III, partea I-a, p. 17-18; A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 336-337; Alexandru Ioanițiu, *op. cit.*, p. 20-21; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 210-211; Alexis V. Drăculea, *op. cit., passim* (autorul a fost sublocotenent de artilerie în timpul campaniei din 1916); Ștefan Zeletin, *op. cit.*, p. 33, 49, 99, 101-102, 123; Camil Petrescu, *Însemnări de război*, p. 85-88.

⁵⁸ MANRRM, vol. I, p. 67-70, vol. III, partea I-a, p. 17-18; Alexandru Ioanițiu, *op. cit.*, p. 20-21; I. Culcer, *op. cit.*, p. 118-119; D. Iliescu, *op. cit.*, I, p. 25-26; A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 338; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 210-211, 579; Al. Anestin, *op. cit.*, p. 25-26, 38; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. al III-lea, partea a V-a (1916-1917), p. 28.

⁵⁹ MANRRM, vol. I, p. 78; C. Găvănescu, *op. cit.*, p. 8, 63; Alexandru Ioanițiu, *op. cit.*, p. 20.

⁶⁰ MANRRM, vol. I, p. 70-73; A. Dabija, *op. cit.*, vol. II, p. 338-343; C. Găvănescu, *op. cit.*, p. 64; Alexandru Ioanițiu, *op. cit.*, p. 21-22; I. Culcer, *op. cit.*, p. 93, 119-120; Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. al III-lea, partea a V-a (1916-1917), p. 28.

⁶¹ C. Găvănescu, *op. cit.*, p. 8, 64.

⁶² Ioan F. Buricescu, *op. cit.*, p. 42.

⁶³ R. Scărișoreanu, *op. cit.*, p. 32, 49, 57-58; Alexis V. Drăculea, *op. cit.*, p. 24; Traian Moșoiu, *op. cit.*, p. 127-128. Vezi și MANRRM, vol. I, p. 71.

⁶⁴ N.V. Hodoroabă, *op. cit.*, p. 81.

⁶⁵ R. Scărișoreanu, *op. cit.*, p. 49, 87.

Superficialitatea și improvizația au dus la pierderi enorme. S-a considerat că demagogia ține loc de pregătire serioasă. La obiecția că armata română nu era pregătită pentru războiul în care mințile înfierbântate voiau ca țara să intre cât mai repede, unul dintre liderii momentului a replicat, pe un ton războinic: “Dacă nu vom avea tunuri, soldații noștri se vor lupta cu baioneta, dacă și baionetele vor fi «avariate» vor lupta cu pumnul”.⁶⁶ Funestă profeție.

Oamenii. Din cele de mai sus reiese clar că, fie și cu “cele șapte vieți din pieptu-i de aramă”, cum exclamau demagogii acelor timpuri, nu se putea face față ofensivei inamice. Înfrângerile repetate din primele luni au dat naștere neîncrederii trupelor atât în armamentul lor, care se dovedea inferior celui deținut de adversar, cât și în capacitatea șefilor de a-i conduce. Ofițerii au primit ordine “confidențiale” de a nu mai vorbi în fața soldaților de lipsurile armatei române și de superioritatea tehnică a adversarului, ci a le insufla “patriotismul și curajul”. Pentru soldați însă lucrurile erau evidente, demonstrabile zilnic cu prețul vieții lor, astfel încât ordinele superiorilor erau ineficiente.⁶⁷ Încrederea în comandamentele românești se zdruncina, începeau a se auzi voci defetiste. Soldații și ofițerii inferiori începeau a vorbi de “trădarea” celor de sus sau în cel mai fericit caz de incompetență aflată la conducere, în timpul retragerii toți ajungând a avea această convingere.⁶⁸ Zvonurile privind dezertările unor ofițeri germanofili începeau să-și facă loc.⁶⁹ Între generalii români existau disensiuni care au afectat în unele cazuri eficiența actului de comandă. Cele mai cunoscute au fost – nu doar în 1916, ci pe toată durata războiului și după – disputele între generalii (viitori mareșali) Alexandru Averescu, comandant al Armatei a II-a, și Constantin Prezan, comandant al Armatei de Nord.⁷⁰

Nu trebuie neglijate nici slabele calități fizice și psihice ale multor soldați români: oameni în vârstă sau bolnavi în numeroase cazuri (de pelagră, subalimentați – situație frecventă în România acelor ani), neînțelegera caracteristicilor războiului în care intraseră ș.a.m.d.⁷¹ Oamenii bătrâni au fost încorporați în așa-numitele batalioane de miliții, înarmați cu puști vechi (desemnate chiar de mânuitorii lor, în derâdere, “arme cu prună”, din cauza dimensiunilor mari ale proiectilului). Deși potrivit regulamentelor ei urmau a fi folosiți în spatele frontului, la etape sau pentru transportarea munițiilor și proviziilor, din cauza crizei de efective au fost deseori aruncați în foc. Un fost combatant care i-a observat atent pe milițieni amintea: “Au murit foarte mulți în luptele ce s-au dat în prima parte a campaniei, înghițiți de vâltoarea de mitraliere și obuze, au murit ca puii de găină, făcându-și cruce, creștinește, înainte de a-și da ultimul suspin, sau strângând în mâinile lor bătrâne armele «cu prună» care din cauza defectuoșității proiectilelor refuzau să ia foc”.⁷²

O parte însemnată a efectivului mobilizat avea o instruire sumară. Existau cazuri frecvente în care nu se efectuase nici măcar o singură tragere.⁷³ Un ofițer de artilerie nota dezarmant în jurnalul său în octombrie 1916: “Sunt un biet sublocotenent de rezervă,

⁶⁶ Camil Petrescu, *op. cit.*, p. 85. Vezi și R. Scărișoreanu, *op. cit.*, p. 387, nota 2.

⁶⁷ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 6-7; R. Scărișoreanu, *op. cit.*, p. 57-58.

⁶⁸ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 52-55, 82, 112, 120; Camil Petrescu, *op. cit.*, p. 70; Alexis V. Drăculea, *op. cit.*, p. 83. Incompetența corpului de comandă al armatei române era remarcată și de șeful Misiunii militare franceze în România (Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 77). Vezi și Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. III, partea a V-a (1916-1917), p. 31-32.

⁶⁹ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 64.

⁷⁰ Vezi Alexandru Averescu, *Notițe zilnice din război*, vol. 1-2, *passim*; Henri Berthelot, *op. cit.*, *passim*.

⁷¹ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 82-83; Nicolae Iorga, *Supt trei regi...*, p. 216; Alexis V. Drăculea, *op. cit.*, p. 11, 27-28; Constantin Kirițescu, *op. cit.*, vol. I, p. 580-581.

⁷² Al. Anestin, *op. cit.*, p. 93-94, vezi și p. 95-101. Soldații în vârstă erau generic numiți “moșnegi” sau “babalăci” (*Ibidem*, p. 11, 27-28). Vezi și *MANRRM*, vol. I, p. 63-64, vol. III, partea I-a, p. 15-16, 167-168.

⁷³ *MANRRM*, vol. I, secțiunea “Instrucția”, p. 75-80, vol. III, partea I-a, p. 15-16.

ofițer de câțeva vreme, nu am făcut nici o concentrare în tot timpul acesta, nu am văzut niciodată materialul de 75 mm, nu-l cunosc, nu știu să umblu cu el, nu știu să trag...”⁷⁴

Soldații erau rău tratați, viața lor valorând prea puțin îndeosebi în ochii ofițerilor de carieră.⁷⁵ La scurt timp după începerea războiului, Marele Cartier General a emis un ordin prin care, ca mijloc punitiv, se reînființa “trăgătoarea”, cu alte cuvinte bătaia la șezut, un anumit număr de lovituri.⁷⁶ Nici nu era de mirare că au existat atâtea cazuri de retragere dezordonată (a se citi “fugă”) din fața inamicului, urmare a demoralizării,⁷⁷ predare în masă,⁷⁸ automutilare etc. Acestea, ca într-un cerc vicios, au atras, în unele situații, represalii dure (execuții).⁷⁹ Armata dispunea de oameni, care însă erau puțin prețuiți, sacrificați deseori fără menajamente.

Au fost cazuri când ofițerii și-au părăsit trupele sau au fugit din fața inamicului, antrenând și gradele inferioare,⁸⁰ în vreme ce alții încercau să-și oprească unitățile apelând la sentimentele patriotice ale soldaților sau cel mai adesea cu pistolul.⁸¹ Unii ofițeri din statele-majore și-au amenințat trupele cu tunurile în cazul retragerii din fața dușmanului.⁸² În același timp, numeroși indivizi (“învârțiți”) cu înaltă protecție, deși apti pentru front, și-au găsit loc în birourile comandamentelor, comendurilor, părților sedentare ale unităților, comisiilor diverse sau au fost pur și simplu lăsați acasă; unii s-au grăbit spre Iași sau chiar spre Odessa pentru a se pune la adăpost de înaintarea Centralilor. Corupția era adânc înrădăcinată, constituind o problemă gravă în România timpului.⁸³ Fostul combatant Ștefan Zeletin nu se sfia să scrie: “Adevărul sfânt mă silește să mărturisesc că soldații noștri au fugit peste tot înaintea nemților; dar același adevăr mă obligă să arăt că pricina acestei rușini nu trebuie căutată în lașitatea soldaților: ea stă ceva mai sus, în nepriceperea și lașitatea altora” [a conducătorilor, D.D.].⁸⁴

Camil Petrescu aprecia că “metodele de război românești din toamna lui 1916 au fost cam cele de pe vremea haiducilor: cu «gropi de lup», cu flori la pălărie și cu chiote (tehnic asta se numea «ofensiva cu moral»)”.⁸⁵ Iar Barbu Delavrancea nota în propriul

⁷⁴ Alexis V. Drăculea, *op. cit.*, p. 7-8.

⁷⁵ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 57, 119, 123.

⁷⁶ Alexis V. Drăculea, *op. cit.*, p. 27, 70. “Trupa face cerc, potrivit ordinului marelui Cartier, vinovatul e adus la mijloc și pus pe spatele unui camarad care-l prinde bine de amândouă brațele. Un soldat [...] execută cu cureaua de la baionetă cele zece lovituri ordonate” (*Ibidem*, p. 70). Vezi și N.V. Hodoroabă, *op. cit.*, p. 18, 25 (în cazurile menționate de acest observator soldații erau bătuți cu bețele, pe pielea goală).

⁷⁷ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 14-15, 34-37, 65, 101, 104-105; I. Culcer, *op. cit.*, p. 90-91; R. Scărișoreanu, *op. cit.*, p. 34-36, 38, 74; Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 90, 98; Nicolae Iorga, *Supt trei regi...*, p. 225; Idem, *O viață de om...*, p. 236. Se pare că în rândul trupelor germane care acționau în Muntenia, în octombrie-noiembrie 1916, domina opinia că războiul cu românii era mai mult o “petrecere” (Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 27). Soldații români “văzându-se mânați ca simple vite de căsăpie [adică prost conduși, D.D.], pierdeau și cea din urmă înclinare pentru luptă și pomire pentru jertfă” (*Ibidem*, p. 49, vezi și p. 52, 81)

⁷⁸ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 35-37, 44-46, 50-51, 81-82, 117.

⁷⁹ N.V. Hodoroabă, *op. cit.*, p. 39-40, 53.

⁸⁰ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 34, 78-79; R. Scărișoreanu, *op. cit.*, p. 119-120; Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 98.

⁸¹ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 44-48.

⁸² *Ibidem*, p. 48-49, 111, 120.

⁸³ R. Scărișoreanu, *op. cit.*, p. 4-6, 138; Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 49; N.V. Hodoroabă, *op. cit.*, p. 39, 76; Camil Petrescu, *op. cit.*, p. 94-99. Vezi și Mihail Sadoveanu, *op. cit.*, p. 23-24; Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 105; Constantin Kirișescu, *op. cit.*, vol. I, p. 578.

⁸⁴ Șt. Zeletin, *op. cit.*, p. 124. Pentru panica în rândul trupelor române și fuga unor unități întregi din fața inamicului în 1916, vezi și Henri Berthelot, *op. cit.*, p. 90; Al. Anestin, *op. cit.*, p. 33-38, 49-53. Corupția din România și ineficiența administrației autohtone l-au frapat pe generalul Henri Berthelot chiar din primele zile ale sosirii în România, jurnalul său fiind plin cu aprecieri pe această temă (Henri Berthelot, *op. cit., passim*).

⁸⁵ Camil Petrescu, *Cărțile luptătorilor: “În vâltoarea războiului”*, de Constantin Turtureanu, în “Revista Fundațiilor Regale”, 1 noiembrie 1938, nr. 11, p. 426.

Jurnal de război la 8 septembrie 1916, după ce primele înfrângeri dovediseră capacitatea reală de luptă a armatei române: “De la 1878 noi nu am făcut decât parăzi și manevre mici – și încă cu tema cunoscută de mai înainte – adică tot parăzi”.⁸⁶

Rușinea care s-a făcut victorie

Retrospectiv, campania armatei române din 1916 s-a dovedit, trebuie să o spunem, chiar dacă vulgata națională a estompat realitatea, o *catastrofă națională*. Numai sprijinul Aliatilor – în special al Misiunii militare franceze, prin ajutorul organizatoric și logistic, dar și al trupelor ruse, prin sosirea în număr mare la sfârșitul anului 1916 - începutul anului 1917, dincolo de planurile secrete pe care le avea guvernul de la Petrograd – a permis redresarea armatei române din punct de vedere material și moral. În vara anului 1917, ea a putut spăla rușinea din 1916,⁸⁷ deși victoriile din sudul Moldovei, privite în cadrul mai larg al frontului de est, au avut un caracter local. Fără îndoială însă că ele au fost importante pentru moralul unei națiuni și probabil chiar pentru deplina formare a acesteia. În 1918 a avut loc unirea Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei cu regatul României și s-a ajuns destul de repede la menționarea doar a victoriilor, înfrângerile fiind uitate sau cel puțin trecute într-un con de umbră. Șantajul reciproc la care grupările proantantiste sau procentrale, precum și diferitele facțiuni politice s-au supus în anii de la sfârșitul deceniului doi - începutul deceniului trei al secolului XX, acuzele de diletantism în pregătirea armatei sau de colaboraționism cu ocupanții, grijile refacerii postbelice, ca și cele legate de reorganizarea statului ca urmare a extinderii teritoriale și a reformelor multiple ș.a.m.d., toate acestea au concurat la aruncarea în plan secund a catastrofei din prima parte a războiului. Mitificarea avea cale deschisă și de decenii bune aceasta este perspectiva oficială, publică, întreținută de canonul istoriografic. Astăzi, cine își mai amintește de o campanie – cea din 1916 – lipsită, în cea mai mare parte, de glorie? Nimeni, poate cu excepția câtorva literați, care analizează romanele referitoare la primul război mondial,⁸⁸ și a unor istorici. Aceștia din urmă, din nefericire cu puține excepții, au adoptat un limbaj triumfalist. Alături de ei – sau poate invers? – forurile politice și cea mai mare parte a populației nici măcar nu menționează – ori nu știu – de catastrofa românească din 1916.

Istoricii spațiului cultural românesc ar trebui să se aplece asupra momentelor delicate ale istoriei României, inclusiv a primului război mondial, renunțând la perspectiva eroică, care ajută prea puțin, ca să nu spunem deloc, în a face trecutul comprehensibil. E adevărat că favorizând sursele “tradiționale” – documentele oficiale ale guvernelor și armatelor, propaganda de război, relatările seci de bătălii, menționarea numărului de unități militare și soldați, morți, răniți și prizonieri, tipurile și cantitățile de armament ș.a.m.d – și păstrând maniera clasică de punere în scenă, istoricii nu vor face decât să osifice în continuare un subiect care, în pofida literaturii uriașe, rămâne încă a fi cercetat în toată complexitate sa. E timpul renunțării la tabuuri și pentru istorici.

⁸⁶ Barbu Delavrancea, *Jurnal de război*, Ediție îngrijită, cuvânt înainte și note de Emilia St. Milicescu, București, Editura Militară, 1972, p. 32.

⁸⁷ “Când [în vara anului 1917, nota D.D.] au sosit primele știri cu succesele dinspre Oituz, nu ne-a venit să credem. Așa ne obișnuisem să mâncăm bătaie încât nu îndrăzneau să sperăm mai mult decât o îndârjită rezistență [...]” (Constantin Argetoianu, *op. cit.*, vol. al IV-lea, partea a V-a (1917-1918), p. 13).

⁸⁸ Vezi Brândușa Viola Popescu, *Catastrofă și imaginație (Eseu despre romanul primului război mondial în literaturile engleză, americană și română)*, Iași, Academia Română, Centrul de istorie și civilizație europeană, 1994, *passim*; Idem, «Marele răzbi» și literatura, în *Romania during the World War I Era*, Edited by Kurt W. Treptow, Iași, Oxford, Portland, The Center for Romanian Studies, 1999, p. 262-274.